

ZEMAŞERÎ'NİN *el-KELİMU'N-NEVÂBİĞ* ADLI ESERİN ŞERH VE TERCÜMELERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Hacı ÇİÇEK

Öz

Zemahşerî (ö.538/1144), Arap dili ve edebiyatı alanında önemli bir yere sahiptir. Mutezile kanaat çevresinden olduğundan dolayı birçok âlim tarafından eleştirilmesine rağmen, onu eleştiren aynı âlimler, Arap dili ve belagatine katkısı konusunda, ona hakkını teslim etmişlerdir. Zemahşerî, Arap dili ve edebiyatı alanında birçok eser yazmıştır. O eserlerden biri de *el-Kelîmu'n-Nevâbiğ*'dir. Adı geçen eser, kendi alanında oldukça beğeni kazanmıştır. Daha sonraları Sa'uddîn Taftazânî (ö.792/1390) ve Yûsuf Sıdqî Efendi (ö.1309/1902) tarafından şerh edilmiş, Ali Nazîmâ (ö.1935) onu Osmanlı Türkçesine çevirmiştir. Ali Nazîmâ, eserin iki yüz elli yedi (257) ibaresini tercüme etmiş ama her nedense kırk civarında ibaresini olduğu gibi bırakmıştır. Biz, o ibareleri tercüme ettik, *el-Kelîmu'n-Nevâbiğ*'in hem matbu hem yazma birçok nüshasını karşılaştırdık. Nüshalarda farklı yazılan ibare ve sözcükleri de kaydederek, kritiğini yapmaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Zemahşerî, Nevâbiğu'l-Kelîm, Teftâzânî, Ali Nazîmâ, Yûsuf Sıdqî Efendi.

AN EVALUATION ON ANNOTATIONS AND TRANSLATIONS OF THE BOOK OF ZAMAKHSHARÎ NAMED *al-KALİMU'N-NAVÂBİĞ*

Abstract

Zamakhshari (d.538/1144), has an important place in the field of Arabic language and literature. Although criticized by many scholars because of having the conviction of Mutezile, the same scholars who criticize him appreciate also him on his contributions to Arabic language and rhetoric. Zamakhshari wrote many works on Arabic language and literature. One of these works is *el-Kelîmu'n-Nevâbiğ*. So-called work has won wide acclaim in its field. Later on, it was annotated by Sa'uddîn Taftazânî (d.792/1390) and Yûsuf Sıdqî Efendi (d.1309/1902) and Ali Nazîmâ (d.1935) translated it into the Ottoman Turkish. Ali Nazîmâ translated two hundred and fifty (257) phrases, but somehow left around forty phrases untouched. We translated those phrases, by comparing numerous both printed and manuscript copies of *el-Kelîmu'n-Nevâbiğ*. We tried to make criticism by saving different phrases and words written in the copy.

Keywords: Zamakhsharî, Navabiğu'l-Kalîm, Teftâzânî, Ali Nazîmâ, Yûsuf Sıdqî Efendi.

Makale gönderim tarihi: 11.02.2016, kabul tarihi: 04.04.2016.

Bu çalışmada Teftâzânî'nin *en-Niamu's-Sevâbiğ'i* (Matba'atu Vâdi'n-Nîl, Qâhire, H/1286); onun Jâk el-Esved tarafından tahkik edilen (Dâru'l-Alemiyye, yer ve tarihi yok); Yûsuf Sıdqî Efendi'nin (Yûsuf b. 'Umar b. Abid b. Ağazade el-Mardinî, *Mehâsinu'l-Hisâm Şerhu Nevâbiği'l-Kelîm*, Osman Seferîhisarî istinsahı, Ankara İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, yer no: 297/YUS. M-29124) şerhi; Ali Nazîmâ'nın (*Nevâbiğu'l-Kelîm Tercümesi*, Şirket-i Murettibiye Matbaası, İstanbul, 1303/1885) eseri ile farklı nüsha ve yazmalar esas alınmıştır.

Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Arapça Öğretmenliği Bölümü, hcicek02@hotmail.com

Giriş

Zemahşerî, İslâmî ilimler ile Arap dili ve edebiyatı alanında önemli simalar arasında yer almaktadır. O, çok yönlü ilmî kişiliğe sahiptir. Neredeyse İslâmî ilimlerin bütün dallarında ve Arap edebiyatı alanında eserler vermiştir. Bu alanda yazdığı eserlerden bir tanesi de, hem *Nevâbiğu'l-Kelim* hem *Kelimu'n-Nevâbiğ* (نوايغ الكلم / كلم النوايغ) adıyla bilinen eserdir. Seçkin sözler, seçkin ve üstün zekâlı kimselerin sarf ettikleri sıra dışı sözler anlamına da gelen¹ ve üç yüz küsur seçkin ifade ve ibareden oluşan *Nevâbiğu'l-Kelim*'in tercüme ve şerhi yapılmıştır. Mueyyuddîn b. el-Muvaffaq (ö.640/1244),² Muhammed b. Dahkân 'Alî en-Nesefî (ö.700/1300); Ebû'l-Hasan b. 'Abdulvahhâb (ö.770/1368) ve Emîru'l-Yemenî Selâhuddîn Muhammed (ö.782/1380)'in *Nevâbiğ* şerhi; 'Allâme Teftazânî (ö.792/1389)'nin *en-Ni'amu's-Sevâbiğ fi Şerhi'n-Nevâbiğ*'i;³ Radiyuddîn Muhammed b. İbrâhîm İbnu'l-Hanbelî'nin (ö.971/1563) *Sevâbiğu'n-Nevâbiğ fi Şerhi Nevâbiği'l-Kelim*'i; Bâyezid b. 'Abdulgaffâr el-Qonevî (ö.983/1575) şerhi; Mescid-u Nebî'nin İmamı Mevlâ Muhammed el-Munşî (ö.1001/1593)'nin şerhleri⁴ bulunmaktadır.⁵ Seçilmiş vecizelerden oluşan bu eserin yazma nüshaları vardır.⁶

Bu eser, Osmanlıcaya çevrilmiş, öğrencilere okutulmuş, matbaada basılmıştır. İsteyen herkesin, söz konusu eseri (Şirket-i Mürettibiye Matbaası Babı Ali Caddesi, no: 34) adresinden temin edebildiği anlaşılmaktadır.⁷

Ali Nazîmâ (ö.1935), üç yüz küsur ibareden oluşan eserin sadece iki yüz elli yedi tanesini Osmanlıcaya tercüme etmiştir. Ali Nazîmâ, çevirdiği eserin önemine dair ise şunları söylemiştir: “Bize göre eserin bu şekilde olması, özellikle Arapça öğrenen öğrencilere faydaları inkâr edilemeyeceği gibi onun kıymeti Avrupalılarca bile takdir edilmektedir. Zaten *Nevâbiğu'l-Kelim*'in aslı, olduğu şekliyle basılmış ve Fransızcaya

¹ Nevâbiğ kelimesinin, aynı zamanda hiçbir şairin yetişmediği ve kırk yaşından sonra şiir alanında temayüz etmiş şairlere verilen “Nâbiğa” sözcüğüyle de doğrudan bir ilişkisi vardır. Nâbiğa ez-Zubyânî (ö.604), Nâbiğa el-Ca'dî el-Âmirî (ö. 65/685) ve Nâbiğa eş-Şeybânî (ö.127/745) gibi şairleri örnek verebiliriz. Bkz. Ebû Sa'd'Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-Sem'anî el-Mervezî, *el-Ensâb*, thk. 'Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yamânî, neşr. Meclisu Dâireti'l-Ma'arif el-'Osmâniyye, Haydarâbâd, 1962, XIII/2.

² Ebû'l 'Adl Zeynuddîn Qâsım b. 'Abdullâh es-Sûdûnî İbn Qutluboğa, *Tâcu't-Terâcim fi Tabaqâti'l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf, Dâru'l-Kalem, Dımaşq, 1922, II/115-116.

³ En meşhur şerh olan Sa'duddîn Mes'ud b. Fahrüddîn b. 'Umar b. Burhaneddîn Teftâzânî'nin, *en-Ni'amu's-Sevâbiğ fi Şerhi'l-Kelimi'n-Nevâbiğ*'i de tahkik edilmiştir. Oradan istifade ettiğimizi söyleyebilirim. Bkz. (Jâk el-Esved, Dâru'l-'Alemiyye, İskenderiye, Mısır, ts.).

⁴ Bkz. Mustafâ b. 'Abdullâh Hacı Halife (Kâtib Çelebî), *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, Mektebetu'l-Musennâ, Bağdâd, 1941, II/1978. *el-Kelimu'n-Nevâbiğ* şerhleri için bkz. Carl Brockelmann, *Tarihu's-Şu'ubi'l-İslâmiyye*, Arapçaya çevirenler, Nebîh Ebû Fâris- Munîr Ba'albekî, Dâru'l-İlmî li'l-Melâyîn, Beyrût, 1988, V/233.

⁵ Bkz. İsmâ'il Paşa, *Keşfu'z-Zunûn Zeyli*, neşreden: Şerafettin Yaltkaya- Rifat Bilge, MEB Yay, İstanbul, 1972, II/29, 679; Hayruddîn Ziriklî, *el-A'lâm*, Dâru'l-Kalem, Beyrût, 1980, V/302. 'Ali Nazîmâ, Zemahşerî'nin “Nevâbiğu'l-Kelim” adlı eserini 1303/1885 yılında Osmanlıcaya çevirmiştir. Eser ve çevirmeni hakkında tarafımızdan bir makale çalışması yapılmıştır. Bkz. Hacı Çiçek, “Ali Nazîmâ ve Nevâbiğu'l-Kelim Tercümesi Adlı Eseri”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 3, sayı 1, Bahar 2012, Malatya, s. 117-142.

⁶ Daha geniş şerh listesi için bkz. Carl Brockelmann, *Târihu'l-Edebi'l-'Arabî*, Arapçaya çev. 'Abdulhalîm Naccâr, Dâru'l-Ma'arif, Qâhire, 1959, V/231-234.

⁷ Bkz. “Nevâbiğu'l-Kelim Tercümesi” ön kapağı.

çevrilmiştir.”⁸ Ali Nâzîma, eserin daha önce hangi formatta basıldığı hakkında da şu notu düşmüştür: “*Nevâbiğu’l-Kelim* adlı eser, daha önce sâye-i maârifvâye-i Hazret-i Pâdişahîde Mekteb-i Sultani’de verilen Arapça dersleri esnasında özet olarak Türkçeye çevrilmişti. Bir daha onun basılması ve yayınlanması istendi.”⁹

Ali Nazîmâ, eserin tercüme edilmesindeki amacı da şöyle açıklamıştır: “Bunun asıl amacı ise eseri tercüme etme bahanesiyle çocuklara onun aslını göstermektir. Bu nedenle aslı ve çevirisi birlikte basılmıştır.”¹⁰

Yûsuf Sıdqî Efendi (ö.1319/1902) ise nerdeyse bütün ibareleri, Osmanlıca Türkçesine çevirmiş, gerekli sözlük bilgilerini vermiş, analitik kritikler yapmıştır. Her ibareye dair çeşitli şiiirlerden beyitler kaydetmiş, ibaredeki edebî sanatları belirtmeyi de ihmal etmemiştir. Şimdi sırasıyla konu edindiğimiz eserlerin analiz ve kritiğini yapmaya çalışalım.

I. Ali Nazîmâ’nın Tercüme Etmediği İbareler

Biz, Ali Nazîmâ’nın tercüme etmediği ibareleri, eserin asıl nüshasındaki sıralamaya göre tertip edip, çevirecek ve başka nüshalarla karşılaştırmaya gayret edeceğiz.

1- الْمَرْءُ يُقَدِّمُ ثُمَّ يُحْجِمُ وَالنَّوْءُ يُثْجِمُ ثُمَّ يُنْجِمُ -1

“Adam, bir görünüp bir batan yağmur yıldızı gibi bir hücum eder, bir geri çekilir”¹¹

Cümlede Arap kültürüne göre her 13 (on üç) günde bir kez, fecrin doğuşuyla beraber batıda bir yıldızın batması; onun karşılığında ise doğuda başka bir yıldızın doğmasına işaret edilmiştir. Burada yiğit adamın savaşta bazen hücumla kalktığına bazen geri çekildiğine; yıldızların doğuşundan sonra kimi zaman yağmurun yağdığına kimi zaman yağmadığına; cömert kimsenin bazen cömertlik yaptığına bazen de yapmadığına bir telmihte bulunulmuştur. Malum olduğu üzere insan, her zaman aynı minval üzere olamaz. Doğrusu, yiğit, bazen ürküp korkabilir; cömert de bazen cimri olabilir.¹²

2- السُّوقِيَّةُ كِلَابٌ سَلُوفِيَّةٌ -2

“Pazar/alışverişi yapanlar, Selûk Köyü’nün köpekleri gibi (canlı ve hareketli)dir.”¹³

⁸ Ali Nazîmâ, *Nevâbiğu’l-Kelim Tercümesi*, s. 3.

⁹ Ali Nazîmâ, *age*, s. 4. Bu eser hakkında şu bilgilere de rastlıyoruz: “*Nevâbiğ*, daha önce 1000 tarihinde Medîne-i Münevverede vefat eden fudalayî fazıl ediplerden Akhisarî Mehmet Bedrettin Munşî tarafından şerh olunmuştur ve gayri matbudur. Bu eser, zamanımızın fazıl âlimlerinden olup, eski Mardin müftüsü Yûsuf Sıdqî Efendi (ö. 1903) tarafından *Mehâsinu’l- Hisam* namıyla şerh olduğu gibi zamanımızdan Ali Nazîmâ Bey tarafından da tercüme olunmuştur ki her ikisi de matbudur.” Bkz. Mehmet Kasım Özgen, Bursalı Mehmet Tahir’in Ahlak Kitaplarımız Adlı Eseri, *Bilimname Düşünce Platformu, İlâhiyat Bilimleri Araştırma Vakfı*, sayı: XVIII, 2010/1, s. 257.

¹⁰ Ali Nazîmâ, *age*, s. 4.

¹¹ Bkz. Sa’duddîn Mes’ud b. Fahrüddîn b. ‘Umar b. Burhânuddîn Teftâzânî, *en-Ni ‘amu’s-Sevâbiğ fî Şerhi’l-Kelimi’n-Nevâbiğ*, thk. Jack el-Esved, Dâru’l-‘Alemyye, s. 16.

¹² Bkz. Yûsuf Sıdqî Efendi, *Mehâsinu’l-Hisâm Şerhu Nevâbiği’l-Kelim*, s. 80.

¹³ Teftâzânî, *en-Ni ‘amu’s-Sevâbiğ*, s. 17.

Selûk, Yemen’de bir köyün adıdır. Oldukça çevik ve ince yapılı köpekleriyle tanınmıştır. Köyün sakinleri, çok eskiden beri savaş araç gereçlerini imal etmekle uğraşmıştır.¹⁴

Yûsuf Sıdqî Efendi, ibareyi tercüme ederken “köpek” sözcüğü yerine “tazi” kelimesini tercih etmiştir. Çarşı pazarın bu şekilde nitelendirilmesini de orada sıklıkla yalan yere yemin edilmesine, haram helalden sakınmanın azlığına ve aldatmanın sıklıkla yapılmasına bağlamıştır. Yûsuf Sıdqî, bu konuya delil olarak da “En hayırlı yerler, mescitlerdir; en kötü yerler ise çarşı pazarlardır”¹⁵ mealinde bir hadisi zikretmiştir.¹⁶

3- سَحَابَةٌ وَقَفَتْ تَعْلَةً وَمَا كَفَتْ تَحْلَةً

“Bulut, durdu ve bir umut oldu; derken hemen çekip gitti.”¹⁷

Bir dost veya arkadaşın, çok kısa bir süre için gelip hemen ayrılması ve dostun ondan pek az yararlanması anlamına gelmektedir.¹⁸ Bir nimet ve güzelliğin, insana kısa bir sürede dokunup, peşinden yok olup gitmesi anlamına da gelmektedir.¹⁹

Bu ifadeye mumasil şu darbimeseli anmamız mümkündür: كَقَبْسَةِ الْعَجَلَانِ “Ateş almaya gidenin aceleciliği gibi...” Bu darbimesel, komşuya ateş almaya giden orada ancak ateşi alabilecek kadar bekleyen aceleci kimse için kullanılmıştır.²⁰ Zaten böyle davrananlara “Ateş almaya mı geldin?” denir. Nitekim şair, kısa süreli kalan misafir için şöyle demiştir:

وَزَائِرٌ زَارَ وَمَا زَارَا ... كَأَنَّهُ مُقْتَبِسٌ نَارَا

“Misafir (bizi) ziyaret etti, aslında etmedi,

¹⁴ Bkz. Ebû'l-Qâsım Mahmûd Zemahşerî, *el-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Miyâh*, thk. Ahmed ‘Abduttavvâb Avd, Dâru'l-Fadîle, Qâhire, 1999, s. 174; Ahmed b. Yahyâ b. Fadlullâh el-‘Adevî Şihâbuddîn, *et-Ta’rif bi'l-Mustalahi’ş-Şerîf*, thk. Muhammed Huseyn Şemsuddîn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998, s. 301; ‘Abdurrahmân b. Ebû Bekir Celâluddîn es-Suyûtî, *Lubbu'l-Lubâb fi Tahriiri'l-Ensâb*, Dâru Sâdır, Beyrût, ts, s. 139; Mahmûd Maqdîş, *Nuzhetu'l-Enzar fi Acaibi't-Tevarih ve'l-Ahbar*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, Beyrût, 1988, II/345.

¹⁵ Bkz. Ebû'l-Qâsım Suleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu‘cemu'l-Evsat*, thk. Tariq b. ‘İvazullâh-‘Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Hasenî, Dâru'l-Harâmeyn, Qâhire, ts. VII/154; Ahmed b. Huseyn b. ‘Alî b. Mûsâ Beyhaqî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. Muhammed ‘Abdulqadir ‘Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2003. III/92.

¹⁶ Bkz. Yûsuf Sıdqî Efendi, *Mehâsinu'l-Hisâm*, s. 94.

¹⁷ Teftâzânî, *age*, s. 18. *و ما كفت تحله* ibarenin bu kısmını ne to pdf:<http://www.al-mostafa.com> ne (Matba‘atu Vâdi’n-Nîl, Qâhire, H/1286); ne de www.shamela sitesinde bulabildik. Ama (Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, koleksiyon: Burdur İl Halk Kütüphanesi, arşiv no. 15 Hk. 1523/5, müstensih ve tarihi yok, s. 1); Yûsuf Sıdqî Efendi, *Mehâsinu'l-Hisâm*, s. 93; *el-Kelimu'n-Nevâbiğ*, Camiatu'l-Melik Suud, Riyad, kayıt no: 810/435, müstensih: Ahmed b. Mansûr eş-Şafi‘î, tarih: 1278, s.1 ile Ma‘had es-Sakafe ve'd-Dirâsâti’ş-Şarkiiyye, Camiatu Tokyo, el-Yâbân/Japonya, s. 1 kayıtlarında yukarıdaki ifade mevcuttur.

¹⁸ Teftâzânî, *age*, s. 18.

¹⁹ Yûsuf Sıdqî Efendi, *Mehâsinu'l-Hisâm*, s. 93.

²⁰ Ebû Mansûr ‘Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâ‘il es-Se‘alebi, *Simâru'l-Qulûb fi'l-Mudâf ve'l-Mensûb*, Dâru'l-Ma‘arif, Qâhire, ts. s. 586; Ebû'l-Fazl Ahmed b. Muhammed el-Meydanî, *Mecmau'l-Emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd, Dâru'l-Ma‘rife, Beyrût, ts. I/376; Şihâbuddîn Ahmed b. ‘Abdulvahhâb en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiqi'l-Qavmiyye, Qâhire, H/1423, III/48.

Sanki o, bir ateş almaya geldi."²¹

نَمْ يَبْقَ فِي النَّاسِ وَدَكَ شَرٌّ مِنَ الضَّحَاكِ وَدَكَ -4

*"İnsanlarda şişmanlık namına yağ; Dahhâk'tan da hatıra olarak Vedek'ten daha kötüsü kalmadı."*²²

Dahhâk, İran'ın zalim hükümdarlarından. Vedek ise onun annesidir. Kötülükte birbiriyle yarışan ana oğuldur. Farsçada asıl adı Azdahak'tır ama Araplar ona Dahhâk derler. Annesi Vedek, Vancihan'ın kızıdır.²³ Yemenliler ise Dahhâk'ın, kendilerinden ve Mısır firavunlarının ilki olduğunu iddia etmişlerdir.²⁴

Mehâsinu'l-Hisâm'ın müellifi, bu konuda farklı bir yorumda bulunmuştur: Dahhâk ile Vedek, iki meşhur kraldır. Dahhâk, zulmü ile tanınan İranlı bir kraldır. Diğeri ise Vedek b. Daycûr'dur. Dahhâk'ı, Kava adlı bir kişi öldürmüş, yerine Cemşîd'in torunu Feridun kral olmuştur. İbarede anlatılmak istenen ise şudur: İnsanlarda et yağı kalmamış; kalan sadece işe yaramayan yağlardır. İnsanlardan da kerem sahipleri kalmamış, kalanlar ise sadece çevresine zarar verenlerdir. Nitekim şiirde şöyle denilmiştir:

دَهَبَ الَّذِينَ يُعَاشُ فِي أَكْنَافِهِمْ. وَبَقِيَ الَّذِينَ حَيَاتُهُمْ لَا تَنْفَعُ.

"Sayelerinde geçinilen kerem sahipleri göçüp gittiler.

*Geride ise hayırsızlar, kimseye yararı olmayanlar kaldı."*²⁵

كُلُّ حَيٍّ يُحْتَضِرُ فَطُوبَى لِمَنْ يُحْتَضِرُ -5

*"Herkes huzura çıkacaktır; salih amel işleyene ne mutlu!"*²⁶

Bu ibarede bulunan Tûbâ / طُوبَى kelimesinde güzel bir tecnis sanatı vardır. Bir taraftan *"İman edip salih amel işleyenler için mutluluk ve varılacak güzel bir yurt (cennet) vardır"*²⁷ ayetine; diğeri taraftan ise cennette bulunan bir ağaca gönderme yapılmıştır.²⁸

إِنْ شَجَّ فَكَمْ أَسَا وَإِنْ شَجَّ فَكَمْ أَسَا - 6

*"Baş yardığında onu tedavi etmiştir; cimrilik etmişse, (zamanında) cömertlik de yapmıştır"*²⁹

²¹ es-Se'alebi, *age*, s. 586.

²² Bkz. Teftâzânî, *age*, s. 21.

²³ Bkz. Muhammed b. İbrâhîm b. 'Ali b. Murtazâ b. Mufaddal İbnu'l-Vezîr, *el-Avâsim ve'l-Qavâsim fi'z-Zebbi 'an Sunneti Ebi'l-Qâsim*, thk. Şu'ayb el-Arnaûti Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1994, s. V/330-331.

²⁴ Ebû'l-Hasan 'Alî b. Ebû'l-Kerem Muhammed el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ebû'l-Fidâ 'Abdullâh el-Qadî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1987, I/68.

²⁵ Yûsuf Sıdqî Efendi, *Mehâsinu'l-Hisâm*, s.139.

²⁶ Teftâzânî, *age*, s. 26.

²⁷ Ra'd, 13/29.

²⁸ Bkz. 'Abdurrazzâq b. Hemmâm b. Nafi'î Ebû Bekir es-San'ânî, *el-Emâlî fi Âsâri's-Sahâbe*, thk. Mecdî Seyyid İbrâhîm, Mektebetu'l-Qur'an, Qâhire, ts. s. 92.

²⁹ Teftâzânî, *age*, s. 27.

إِتَّقِ فَتَاكَ الْمُفْتُونَ وَإِنْ أَفْتَاكَ الْمُفْتُونَ-7

“Müftüler, sana fetva verse de; dili keskin kişiyle tartışmaktan sakın!”

Yûsuf Sıdqî Efendi, bu konuda delil olarak bir şiiri getirmiştir:

يَا طَالِبَ السَّلَامَةِ إِحْذَرْ مِنَ الْمَلَامَةِ .
مَنْ جَرَّبَ الْمُجَرَّبَ حَلَّتْ بِهِ النَّدَامَةُ .

“Ey selamete talip olan, aşağılık kimselerden sakın!

Zira aşağılık kimselere muhatap olanlar pişman olur.”³⁰

Teftâzânî’ye göre ise Zemahşerî, burada “Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız ancak sizin için birer imtihanlardır.”³¹ ayetine işaret etmiştir.³²

Bir yazma nüshada ise “إِيَّاكَ فَتَاكَ الْمُفْتُونَ وَإِنْ أَفْتَاكَ مُفْتُونَ” *“Müftüler, sana fetva verseler de çocuğunun bir imtihan vesilesi olduğunu unutma!”*³³ şeklinde anlam verilmiştir.

8- شَيْعَ الْحَسَنَةِ بِحُسْنِ الْجَزَاءِ فَمَا أَحْسَنَ الشُّعْرَى خَلْفَ الْجُزَاءِ

“İyiliğe, güzel bir şekilde karşılık ver; Cevzâ (İkizler) burcundan sonra doğan Şi’râ yıldızı ne güzeldir!”³⁴

Bazı kaynaklara göre Şi’râ, yılın en sıcak mevsiminde Cevzâ yıldızından sonra doğan oldukça büyük bir yıldızın adıdır. Huzaa kabilesi ona tapardı. Ona “sabahyıldızı” diyenler olduğu gibi “mizân/terazi” diyenler de vardır. Şi’râ yıldızına Kur’an’da işaret edilmiştir.³⁵ İbarenin asıl maksadı ise iyiliği, iyilikle karşılamanın; ihsana ihsan ile mukabelede bulunmanın önemine vurgu yapmaktır.³⁶

Zaten Kur’an’da “İhsanın karşılığı ancak ihsan değil midir?”³⁷ diye buyrulmuştur.

9 - الدَّائِنُ وَالْمُدْيُونُ مُذْبِرَانِ وَلَا خَيْرَ فِي دَالِ الدَّبْرَانِ

“Borç veren ile alan, birbirine sırtlarını çevirir. “Debirân’ın yani Süreyya yıldızının, büyük yıldızlar arasında doğmasında pek bir hayır yoktur” denilebileceği gibi; “Borç veren ile alan, birbirine sırtlarını çevirir. Debirân kelimesinin başındaki dal (ـ) harfinde hayır yoktur” anlamına gelmesi de mümkündür.³⁸ Yani bir bakıma “ed-Debirân” kelimesinin başındaki “dal” harfi atıldığında “iki iyi/iyilik” anlamına gelen “Birrân”

³⁰ Yûsuf Sıdqî Efendi, *Mehâsinu'l-Hisâm*, s. 46.

³¹ Enfâl 8/28; Teğâbun 64/15.

³² Teftâzânî, *age*, s. 47.

³³ Zemahşerî, *el-Kelimu'n-Nevâbiğ*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, koleksiyon: Burdur İl Halk Kütüphanesi, arşiv no. 15 Hk. 1523/5, müstensihî ve tarihi yok, s. 2.

³⁴ Teftâzânî, *age*, s. 79.

³⁵ Necm, 53/49.

³⁶ Yûsuf Sıdqî Efendi, *Mehâsinu'l-Hisâm*, s. 101.

³⁷ Rahmân, 55/60.

³⁸ Teftâzânî, *age*, s. 80. الدَّبْرَانِ sözcüğünün sözlük anlamı, öküz burcundaki beş yıldız demektir. Başka bir ifadeyle Süreyya yıldızı ile İkizler burcu arasındaki bir yıldızdır. Bkz. Mu‘cemu'l-Vasît, komisyon, Çağrı Yay. İstanbul, 1990, s. 269.

sözcüğü geride kalmaktadır. Bu ibare Yûsuf Sıdqî'nin “*Mehâsinu'l-Hisâm*” adlı şerhinde mevcut değildir.

10- لَا يَبْدُ مَعَ دَا مِنْ دِيَا وَالذَّبْرَانِ تَلَوُ الثُّرَيَّا.

“Yokluktan sonra varlık, darlıktan sonra bolluk olduğu gibi Süreyya yıldızından sonra da “*Debirân*” yıldız kümesi doğar.”³⁹

Bu ibare de Yûsuf Sıdqî'nin “*Mehâsinu'l-Hisâm*” adlı şerhinde mevcut değildir.

11- قَدْ يَصْحَبُ الْجَاهِلُ أَوْلِيَّ النَّهْيِ وَالْفَرَاقِدُ مَعَهَا السُّهَى

“*Cahil, akıllı ile nadiren arkadaşlık eder; kuzey kutbundaki yıldızlar ise “Suhâ” ile az görünürler.*”⁴⁰

İbarede geçen “ferkadân” kelimesi, kuzey kutbu tarafında seyreden iki yıldızdır. Yanı başlarında “*Benâtu'n-Na'şî'l-Kubrâ*” denilen büyük ayı kümesi vardır. Yakınlarında ise küçük olarak Sühâ denilen bir yıldız bulunmaktadır. Küçüklüğünden dolayı zor görüldüğünden görme yarısına girenler, Sühâ yıldızını görmeye çalışırlar. İşte kimi zaman Sühâ'nın kuzey kutbundaki yıldızlar ile nadiren görülmesi gibi cahil olanlar, akıllı kişiler ile pek az arkadaşlık yapar.⁴¹

12- لَا يَبْنُغُ السُّوْقَةُ شَأْوَ مَلِكٍ وَلَا يَجْرِي كَوْكَبٌ جَرِيَّ فَلَكَ

“*Halk, kralın yerini tutamaz; gezegenler de göğün seyri gibi deveren edemez.*”⁴²

Bu ibarede halk tabakasının, güç ve kuvvet bağlamında idarecilere ulaşmaları mümkün olmadığı gibi gezegenlerin de (Kevâkibu seyyâre), feleğin gidişi, cevelanı ve deveranı gibi seyretmesi mümkün değildir. Çünkü kevâkib-i seyyârenin deveranı batıdan doğuya, feleğin ise doğudan batıya gerçekleşmektedir.⁴³

13- لَا غَرَوُ وَأَنْ يَرْتَفِعَ أَوْلُو الْجُهْلِ وَيَنْحَطَّ الْعَالِمُ فَقَدْ يَتَدَلَّى سُهَيْلٌ وَيَسْتَقِلُّ النَّعَائِمُ

“*Cahillerin yüksek makamlara gelmesi ve âlimlerin değerinin düşmesinde bir gariplik yok! Süheyl yıldızı, bazen aşağıya iner ama hayvanlar ona ilgi göstermez.*”⁴⁴

Başka bir anlamı ise şudur: “*Süheyl yıldızının aşağıya sarkıp dikkatlerden kaçması ve burçlar arasında takımyıldızlarının yükselip insanlar tarafından görülmesinde bir gariplik olmadığı gibi kimi zaman cahillerin kıymete binmesi, âlimlerin ise değerinden*

³⁹ Teftâzânî, *age*, s. 82.

⁴⁰ Teftâzânî, *age*, s. 82. *Suhâ*, büyük ya da küçük ayı kümesi içinde yer alan ve ışığı az olan bir yıldızdır. Bkz. Mecduddîn Muhammed b. Ya'qûb Firûzâbâdî, *el-Qâmûsu'l-Muhît*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 2005, s. 313; Mu'cemu'l-Vasît, s. 459. Mesela bir soruya uzaktan yakından ilgisi olmayan cevap için: *أريها السُّهَى* وثريني القمر “*Ben, ona Suhâ'yu gösteriyorum/soruyorum; o ise bana ayı gösteriyor*” darbimeseli meşhur olmuştur. Bkz. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, thk. Remzî Munîr Ba'albekî, Dâru'l-İlm li'l-Melâiyîn, Beyrût, 1987, II/1075.

⁴¹ Yûsuf Sıdqî Efendi, *age*, s. 122.

⁴² Teftâzânî, *age*, s. 84.

⁴³ Yûsuf Sıdqî Efendi, *Mehâsin*, s. 180.

⁴⁴ Teftâzânî, *age*, s. 86.

düşmesinde gariplik yoktur.” Yani kimi zaman astlar üste çıkar; üstler ise tenzili rütbe eder.⁴⁵

14- لَأَخِيرَ فِي الزَّمَانِ مَا طَلَعَ الْمَرْزَبَانِ

“Merzebân, idarede olduğu sürece, o zamanda hayır yoktur.”⁴⁶ لَأَخِيرَ فِي الزَّمَانِ sözcüğünde ba/ب harfi olduğunda Fars kökenli ya da Fars illerindeki valiler anlamına gelmektedir.⁴⁷

Teftâzânî ise aynı kelimeyi لَأَخِيرَ فِي الزَّمَانِ مَا طَلَعَ الْمَرْزَبَانِ mim/م harfiyle kaydetmiştir ki onun anlamı “Şi’ra ve Zira ‘ yıldızları doğduğu sürece o zamanda hayır yoktur” şeklinde olur.⁴⁸

“Merzemân”, birlikte doğan ve batan iki yıldızdır. Burada mecazî bir anlam mevcuttur. Yoksa kozmik âlemdeki gezegenlerin doğup batmasının, hayır ya da şer getirmesi bağlamında hiçbir kıymet-i harbiyesi bulunmamaktadır. Zamanın insanlar üzerinde olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilmesi söz konusu olamaz. Zamanın iyi ya da kötü diye tesmiye edilmesine neden olan, insanın kendisidir. Şair şöyle der:

نَعِيبُ زَمَانِنَا وَالْعَيْبُ فِينَا . وَمَا لَزَمَانِنَا عَيْبٌ سِوَانَا .
وَلَيْسَ الدَّنْبُ يَأْكُلُ لَحْمَ الدَّنْبِ . وَيَأْكُلُ بَعْضُنَا بَعْضًا عِيَانَا .

“Kusur bizde olmasına rağmen, zamanı kınar dururuz.

Bizim dışımızda zamanımızın bir kusuru yoktur.

Kurt, kurdun etini yemez iken,

Biz, birbirimizi alenen yiyip duruyoruz.”⁴⁹

15- وَقَعُ الْيَارُوحُ عَلَى الْيَأْفُوحِ أَهْوُنُ مِنْ وَلَايَةِ بَعْضِ الْفُرُوحِ

“Baltanın/kılıcın, çocuğun kafatasına değmesi, bazı toy kişilerin idaresinden daha zararsızdır.”⁵⁰

Ehil olmayanların idareye gelmeleri noktasında şair şöyle demiştir:

الْمَوْتُ أَوْلَى بِالْفَتَى مِنْ عَيْشَةٍ فِي الدَّهْرِ غَرَا .
فَإِذَا تَمَلَّكَتْ اللَّئَامُ فَإِنَّ مَوْتَ الْخُرِّ آخَرَى .

“Yiğide, dünyada zillet içinde yaşamaktansa ölüm yeğdir.

⁴⁵ Geniş bilgi için bkz. Yûsuf Sıdqî Efendi, *age*, s. 181.

⁴⁶ Bkz. Ebû'l-Qâsım Mahmûd Zemahşerî, *Atvâqu'z-Zeheb fi'l-Mevâ'iz ve'l-Hutab*, thk. Ahmet 'Abdu't-Tavvâb 'Avd, Dâru'l-Fadîle, Qâhire, ts, s. 49.

⁴⁷ Mecduddîn Ebû's-Seadât b. Muhammed b. 'Abdulkerîm İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fi Garîbi'-Hadîs ve'l-Eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tanahî, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrût, 1979, IV/318.

⁴⁸ Teftâzânî, *age*, s. 102. Teftâzânî'nin bu ibareyi Zemahşerî'nin Keşşâf'ından aldığını görüyoruz, bkz. *el-Keşşâf 'an Haqâiqi Ğavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Eqâvil fi Vucûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Kuttabi'l-'Arabî, Beyrût, 1987, IV/428.

⁴⁹ Yûsuf Sıdqî Efendi, *Mehâsinu'l-Hisâm*, s. 181.

⁵⁰ www.shamela sitesindeki الْيَأْفُوحُ (el-yâfûhu) kelimesi, Taftazanî şerhinde الْيَأْفُوحُ (el-bâfûhu) şeklinde kaydedilmiştir. İkinci kelime aynı zamanda Mekke Emiri Muhammed b. Ebî Haşim'in kılıcı anlamına gelmektedir. Bkz. Teftâzânî, *age*, s. 115; Yûsuf Sıdqî Efendi, *Mehâsinu'l-Hisâm*, s. 173.

Aşağılık kimse idareci olduğunda, hür kimseye ölüm daha uygundur.”⁵¹

Nitekim hadiste “Cariyenin kendi sahibini doğurması ve yalın ayak, çıplak, yoksul koyun çobanlarının bina yapmakta birbirleriyle yarış etmeleri” kıyametin alametleri diye zikredilmiştir.⁵²

16- لَا بُدَّ لِلْمَنْصَلِ مِنْ قِرَابٍ وَلِلْمَخْلَبِ مِنْ قِتَابٍ

“Her kılıcın bir kına; her pençenin bir mahfazaya ihtiyaç duyması kaçınılmazdır.”⁵³

Yûsuf Sıdqî, bu ibarenin evlilik kurumuna işaret ettiğini söylemektedir.⁵⁴ Zaten Kur’an evlilik kurumunu oluşturan kadın ile erkeği, birbirinin örtüsü olarak nitelendirmiştir.⁵⁵

17- وَيِنَّ لِكُلِّ رَيْسٍ مِنْ عَذَابٍ بَئِيسٍ

“Çetin azabın dokunacağı her idarecinin vay haline!”⁵⁶

Burada kastedilen, adalet ve istikamet üzere olmayan idarecidir.⁵⁷

18- أَقْرَبُ شَيْئٍ عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الْعُسْرِ يُسْرَانٍ وَأَبْعَدُ عَنْهُ عِنْدَ صَاحِبِهِ نَسْرَانٍ

“Allah’a en yakın şey, zorluktan sonra gelen iki kolaylıktır. Sahibine göre ise ona en uzak şey ise iki gezegendir (ya da iki kartaldır).” Zemaşerî, zorluktan sonraki iki kolaylıktan, (94/İnşirah 5-6) ayetlerini kastetmiştir.⁵⁸ İki kolaylığı da dünya ve ahiret kolaylıkları olarak yorumlamıştır.⁵⁹

O iki gezegen, kuzey yarımkürede bulunmaktadır. Onlar النَّسْرُ الطَّائِرُ ve النَّسْرُ الْوَاقِعُ gezegenleridir.⁶⁰

Yûsuf Sıdqî ise eserinde أَبْعَدُ yerine أَقْرَبُ kelimesini ikinci kez kullanmıştır. Dolayısıyla anlam şu şekilde olur: “Allah’a en yakın şey iki zorluktan sonra gelen kolaylıktır. Ondan daha kolayı ise (insanlara göre çok uzak görünse de) Nesrân yıldızlarıdır.” Nitekim şair şöyle demiştir:

⁵¹ Yûsuf Sıdqî Efendi, *Mehâsin*, s. 173.

⁵² Buhârî, *İmân* 1; Muslim, *İmân* 1.

⁵³ Teftâzânî, *age*, s. 121.

⁵⁴ Yûsuf Sıdqî Efendi, *age*, s. 174.

⁵⁵ Baqara, 2/187.

⁵⁶ Teftâzânî, *age*, s. 124.

⁵⁷ Yûsuf Sıdqî Efendi, *age*, s. 172.

⁵⁸ Bkz. *el-Keşşâf*, IV/771. Zaten hadiste “Bir zorluk, iki kolaylığa asla galip gelmeyecektir” denilmiştir. Bkz. Tirmizî, *Sıfatu’l-Qiyâmet* 60.

⁵⁹ Teftâzânî, *age*, s. 130.

⁶⁰ Bkz. Ebû Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, Dâru Sâdır, Beyrût, 1300, V/204; Muhammed Murtaza ez-Zebidî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Qâmûs*, thk. Komisyon, Dâru’l-Hidâye, Qâhire, ts. XIV/208. النَّسْرُ الْوَاقِعُ dünyamıza 30 ışık yılı uzaktır. Bkz. Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-Qur’ani’l-Hakîm (el-Menâr)*, komisyon, Qâhire, 1990, VII/531. İki gezegen de aynı hizadadır. Bkz. Muhammed b. ‘Ali b. Muhammed Ebû Sehl el-Herevî, *İsfâru’l-Fasîh*, thk. Ahmed b. Sa’îd b. Muhammed Qaşşâs, neşr. Cami’atu’l-İslâmiyye, Medîne, H/1420, I/366; Ebû Zeyd ‘Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Dîvânü’l-Mubtedî ve’l-Haber fi Târîhi’l-‘Arab ve’l-Berber*, thk. Halîl Şahhâde Dâru’l-Fikr, Beyrût, 1988, VII/612.

“Dünya sana dar geldiğinde İnşirah suresini hatırla!”⁶¹ إِذَا ضَاقَتْ بِكَ الدُّنْيَا تَفَكَّرْ فِي أَمِّ نَشْرَحِ.

طَاءَ أَعْقَابَ الْعَالَمِينَ تَطًّا رِقَابَ الظَّالِمِينَ -19

“Âlimlerin izinden git ki zalimlerin boynuna basasın!”⁶²

Yûsuf Sıdqî ise eserinde رِقَابَ الظَّالِمِينَ “zalimlerin boyunlarına” lafzı yerine رِقَابَ الْعَالَمِينَ “âlemlerin/elalemin boyunlarına” lafzını kullanmıştır. Yani âlimlerin yolunu takip eder isen yüksek derecelere nail olursun; dolayısıyla herkes sana hürmet eder, seni el üstünde tutar. Onların sana tevazu göstermeleri ise bir bakıma senin, onların boyunlarına basman anlamına gelmiş demektir.⁶³

كَفَاكَ عِبْرَةً أَنْ صُدِرَ فَلَانَ ثُمَّ صُوِدِرَ وَأَسْتُوْسِرَ فَلَانَ بَعْدَمَا اسْتُوْوِرَ -20

“Birinin yüksek bir makama gelmesi ve peşinden oradan azledilmesi, filanın da idareci olduktan sonra tutuklanması ibret olarak sana yeter.”⁶⁴

Kimi zaman, birileri yüksek bir makama gelir, insanlar ona gıpta eder ama bazı olumsuzluklardan dolayı azledilir, malına el konur; işte onun bu hali, ibret olarak sana yeter.⁶⁵

كَانُوا يَأْخُذُونَ رِجَالَ الْفُضْلِ بِزِنَاتِهِمْ دَنَائِبِرُ حَتَّى فُضِّلُوا عَلَيْهِمُ الْكِلَابُ وَالسَّنَائِبِرُ -21

“Geçmişte ilim ve irfan sahibi olanlar, yüklü miktarda altın para alırdı. Şimdi ise onlara kedi ve köpekler bile üstün tutuldu.”⁶⁶

Zemahşerî'nin gözlem ve tespitlerine göre önceki dönemlerdeki âlimler, ilimlerinden dolayı hem idareciler hem halkın zenginleri tarafından iltifat görür, altın gümüş gibi değerli şeyler verilirdi. Ama şimdi ise âlimlerin hiçbir değeri kalmadı; hatta onlara kedi köpekler bile üstün tutulmaya başlandı. Şu beyitler, bunu en bariz şekilde tasvir etmektedir:

دَهَبَ الدِّينِ إِذَا رَأَوْنِي مُقْبِلًا. سَرُّوا وَ قَالُوا مَرْحَبًا بِالْمُقْبِلِ.
وَعَلَى الدِّينِ إِذَا رَأَوْنِي مُقْبِلًا. وَتَبُّوا وَقَالُوا لَيْتَهُ لَمْ يُقْبِلِ.

“Yanlarına varıldığında, gelene sevinçle merhaba diyenler, gittiler.

Beni gördüğünde sıçrayıp ‘keşke gelmeyeydi’ diyenler ise geride kaldılar.”⁶⁷

الْمُقْطَعُونَ مُقْطَعُونَ -22

“Delili, haktan kaynaklanmayanlar; helak olmuştur.”⁶⁸

المُقْطَعُونَ kelimesi “if‘al” vezninde olup, devlet başkanı tarafından إقطاع / ikta‘ fonundan bireylere verilen paydır. Başka bir ifadeyle ikta‘, kimsenin kişisel

⁶¹ Sıdqî Efendi, *Mehâsinu'l-Hisâm*, s. 41-42.

⁶² Teftâzânî'nin tahkikli nüshasında bu ibarenin yer alması gereken sayfalar beyaz çıkmıştır, bkz. s. 132-133.

⁶³ Yûsuf Sıdqî Efendi, *age*, s. 107.

⁶⁴ Teftâzânî, *age*, s. 134.

⁶⁵ Yûsuf Sıdqî Efendi, *Mehâsin*, s. 128-129.

⁶⁶ Teftâzânî, *age*, s. 140.

⁶⁷ Yûsuf Sıdqî Efendi, *age*, s. 126.

⁶⁸ Teftâzânî, *age*, s. 143.

mülkiyetinde olmayıp devlete ait toprakların vergilerinin veya gelirlerinin asker veya sivil erkâna hizmet ve maaşlarına karşılık verilmesidir.⁶⁹

23- وَالْمَنَائِيرُ مَنَاشِيرُ

“Saçılanlar, (herkesin görebileceği şekilde) dağılmıştır.”⁷⁰

Yûsuf Sıdî Efendi ise yukarıdaki her iki ibareyi *الْمُقَطَّعُونَ وَالْمَنَائِيرُ مَنَاشِيرُ* bir arada değerlendirmiştir. Ona göre vazife ehli olanlar, bir bakıma maktullere/öldürülmüşlere benzer. Yani küfrani nimet ettiklerinde ya hakiki manada veyahut hükmen maktul olurlar.⁷¹ Müellif, söz konusu iki ibareyi çok kısa geçmiş, üzerinde pek durmamıştır.

24- مَا اسْتَهَانَ قَوْمٌ بِالَّذِينَ إِلَّا حَاقَ بِهِمُ الْهَوَانُ وَنَفَا هُمُ الزَّمَانُ كَمَا يَنْفِي الزَّوَانُ

“Bir topluluk, dini küçümser ise onları alçaklık kapsar. Tahıldan yabancı siyah tanelerin ayıklandığı gibi zaman da onları savurup atacaktır.”⁷²

25- أَقَلُّ مِنَ الْهَمَجِ أَكْثَرُ هَذِهِ الْمَهَجِ

“Üvezden daha küçük bir böcek, kişinin helakine neden olur.”⁷³

Ali Nazîmâ ise bu ibareye *أَقَلُّ مِنَ الْهَمَجِ أَكْثَرُ هَذِهِ الْمَهَجِ* şeklinde başlamıştır.⁷⁴

Yûsuf Sıdî Efendi ise farklı bir anlam vermiştir: Hep olumsuz şeyler ile meşgul olanların kalbi, insanlığa hiçbir fayda veremeyecek duruma geldiğinden dolayı, artık bir sivrisinek ya da bir üvez kadar değeri kalmamıştır. Müellif, bu yoruma ek olarak Hz. Ali'den “İnsanlar ya öğreten ya da öğrenendir. Gerisi ise sivrisinek misalidirler” mealinde bir vecize nakletmiştir.⁷⁵

26- لَا نَفْعَ الْأَعْمَالِ سَنِيَّةً مَا لَمْ تَقْعُ سَنِيَّةً

“Yüce sanılan ameller, sünnet-i seniyyeye uygun olmadıkça değerli sayılmaz.”⁷⁶

⁶⁹ Bkz. Ebû Muhammed Muvaffaquddîn ‘Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Qudâme el-Maqdisî, *el-Muğnî*, Mektebetü'l-Qâhire, Qâhire, 1968, V/426. “Hz. Peygamber, Bilal b. Haris el-Muzeni'ye Kabaliyye madenlerini Necid'de bulunan Kuds dağında ekine elverişli olan yerlerle birlikte ikta' olarak vermiştir. Ancak ona hiçbir Müslümanın hakkını vermemiştir.” Ebû Davûd, *Harac* 36; Muvatta, *Zekât* 8. “Hz. Ömer başa geçince, Hayber'i taksim etti ve Hz. Peygamberin, zevcelerini kendilerine arazi ve suyu ikta' etmek veya her yıl almakta oldukları vaskları tazmin etme arasında muhayyer bıraktı. Onlar bu teklifi benimsemeye farklı kararlara vardılar. Bir kısmı arazi ve suyu tercih etti, bir kısmı da vaskları tercih etti. Hz. Aişe ve Hz. Hafsa arazi ve suyu tercih edenlerdendi.” Bkz. Buhârî, *Muzâra'a* 8, 9, 11, *İcâre* 22, *Şirket* 11, *Şurût* 5, *Megâzî* 40; Muslim, *Musâqât* 2; Ebû Davûd, *Buyu'* 35; Tirmizî, *Ahkâm* 41, *Nesâi*, *Muzâra'a* 46.

⁷⁰ Teftâzânî, *age*, s. 143.

⁷¹ Yûsuf Sıdî Efendi, *Mehâsin*, s. 151-152.

⁷² Teftâzânî, *age*, s. 147; Sıdî Efendi, *Mehâsin*, s. 166. Zemahşerî, “Oysa kötü düzen, ancak ehlini kapsar” (35/Fatır, 43) ayetinden bir iktibâs-ı gayr-ı tam (yarım iktibâs) yapmıştır. Müellif'in bu ibarede kullandığı *حَاقَ* sözcüğü, aynı anlamda Kur'an'da dokuz kez geçmektedir. Bkz. Muhammed Fuâd ‘Abdulbaqî, *el-Mu'cemu'l Mufehres li Elfâzi'l-Qur'ani'l-Kerim*, el-Matba'atu'l-İslâmiyye, İstanbul, 1982, s. 222-223.

⁷³ Teftâzânî, *age*, s. 149.

⁷⁴ Bkz. Ali Nazîmâ, *age*, s. 58 (233. İbare).

⁷⁵ Sıdî Efendi, *Mehâsin*, s. 34. Aslında bu ibare, hadis olarak da geçmektedir. Bkz. Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. ‘Abdurrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sunen*, thk. Huseyin Selîm Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Muğnî, es-Su'udiyye, 2000, I/351.

⁷⁶ Teftâzânî, *age*, s. 152.

Kendisini Ehl-i sünnete nispet eden birisinin fiilleri, sünnete uygun düşmedikçe onların hiçbir değeri olamaz. Yûsuf Sıdqî, Zemahşerî'nin bu sözünü, onun Mutezile mezhebinden rücu' ettiğinin bir delili olarak kaydetmiştir.⁷⁷

27- الْمُسْتَهِينُ بِدِينِ اللَّهِ يَزِيدُ عَلَى مَا فَعَلَهُ أَبُو مُعَاوِيَةَ يَزِيدُ -

“Allah'ın dinini küçümseyen, Ebû Muaviye olan Yezid'in yaptığını yapmış olur”⁷⁸

Teftâzânî ise **عَلَى مَا فَعَلَ زِيَادٌ وَ يَزِيدُ** ibaresini **عَلَى مَا فَعَلَهُ أَبُو مُعَاوِيَةَ يَزِيدُ** şeklinde kaydetmiştir. Dolayısıyla anlam “Allah'ın dinini küçümseyen, Yezid ve Ziyad'ın yaptığından daha fazlasını yapmış olur”⁷⁹

Yûsuf Efendi ise **عَلَى مَا فَعَلَهُ ابْنُ زِيَادٍ وَ يَزِيدُ** “İslâm dinini küçümseyenlerin günahı, ‘Ubeydullâh b. Ziyâd (ö.67/686) ve Yezîd b. Muaviye (ö.64/683)’nin işledikleri günah ve suçlardan daha ağırdır”⁸⁰ der.

28- أَمَارَةٌ إِذْبَارِ الْمَارَةِ كَثْرَةُ الْوَبَاءِ وَقِلَّةُ الْعِمَارَةِ -

“Bir yerden kaçanın gerekçesi, orada ya veba salgının fazlalığı ya da yerleşim yerlerinin azlığındandır.”⁸¹

Teftâzânî'nin bu tercümesine ek olarak Yûsuf Efendi, şöyle demiştir: Kötü idareciliğin halktaki yansıması, taun-veba gibi hastalıkların artması, köy ve şehirlerde ise yıkım ve tahribatın çoğalması şeklinde olur. Bu konuda Erdeşîr Bâbâkân şöyle demiştir:

لَا سُلْطَانَ إِلَّا بِالرَّجَالِ. وَلَا رِجَالَ إِلَّا بِالْمَالِ. وَلَا مَالَ إِلَّا بِالْعِمَارَةِ. وَلَا عِمَارَةَ إِلَّا بِالْعَدْلِ.

“Adamlar olmayınca idare olmaz; mal olmayınca adamlar olmaz; halk olmayınca mal olmaz; adalet olmayınca da halk olmaz.” Adalet vasfı, bir şiirde şöyle tavsif edilmiştir:

الْعَدْلُ حُصْنٌ وَثِيقٌ. فِي رَأْسِ جَبَلٍ أُنِيقٌ.

لَا يَحْتَمِلُهُ سَيْلٌ. وَلَا يَهْدِمُهُ مَنْجَنِقٌ.

⁷⁷ Yûsuf Sıdqî Efendi, *age*, s. 176. Bu söz, bir iddiadan öteye geçmemektedir. Oysaki Zemahşerî, farz ve sünnet ibadetlere karşı duyarlı davranmamızı; farz ile sünnetleri kıyaslamaktan kaçınmamızı tavsiye etmiştir. Aksi takdirde sünnetleri ihmal etme riskinin doğacağını vurgulamıştır. Müellif, ayrıca sünnetlerin ahiret günündeki azaba karşı bir kalkana; alını beyaz attan sonra gelen ayağı sekili bir ata benzediğini de eklemiştir. Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bkz. *Atvâqu'z-Zeheb*, thk. Ahmet ‘Abdu’t-Tavvâb ‘Avd, Dâru’l-Fadîle, Qâhire, ts. s. 117, (41. Makale).

⁷⁸ Asıl adı, Ebû Hâlid Yezîd b. Muâviye b. Ebû Sufyân el-Qureşî el-Umevî'dir. (680-683) yılları arasında Emevî halifesi olmuştur. Yezid, İslâm'a karşı lakayt, içki içen biriydi. Döneminde Kerbelâ Faciası yaşanmış, Hz. Hüseyin ve yetmiş küsur Müslüman şehit edilmiştir. Onun döneminde Ka'be yakılmıştır. Kendisinin Muaviye adında oğlu olduğundan dolayı metinde “Ebû Muaviye” diye nitelenmiştir. Kendisinden sonra oğlu, II. Muaviye (683-884) halife olmuştur. II. Muaviye, babasının aksine oldukça dindar bir kişiydi. Geniş bilgi için bkz. Mutahhar b. Tâhir el-Maqqîsî, *el-Bed'u ve't-Târihu*, Mektebetu's-Saqâfe ed-Dîniyye, Port Saîd, Mısır, ts. VI/18; Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Ebû Nasr Futûh (Fettûh) el-Humeydî, *el-Cemu Beyne's-Sahihayn Sahihi'l-Buhârî ve Sahihi Muslim*, thk. ‘Ali Huseyin el-Bevvâb, Dâru İbn Hazm, Beyrût, 2002, IV/44; Şemsuddîn Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. ‘Osman b. Qaymaz ez-Zehebî, *Siyeru A'lamî'n-Nubelâ*, Dâru'l-Hadîs, Qâhire, 2006, V/73; Ünal Kılıç, “Muaviye b. Yezid” maddesi, *DİA*, İstanbul, 2009, XXX/513-514.

⁷⁹ Teftâzânî, *age*, s. 147.

⁸⁰ Yûsuf Sıdqî Efendi, konuya dair yüklü bir tarihî bilgi vermiştir. Geniş bilgi için bkz. *Mehâsin*, s. 153.

⁸¹ Teftâzânî, *age*, s. 158.

“Adalet, dağın zirvesindeki sağlam bir kaledir.

Onu ne sel basar ne de bir mancınık yıkar.”⁸²

Malum olduğu üzere Kur’an’da sosyal ilişkiler bağlamında emredilen ilk şey, adalettir.⁸³

29- إِيَّاكَ وَالْإِمَارَةَ فَأَنَّهَا لِلدَّمَاءِ إِمَارَةٌ وَلِلْبِلَادِ إِبَارَةٌ

“İdareci olmaktan sakın! Çünkü o, yeryüzünde kan dökmeye ve insanın iyi amellerini yok etmeye nedendir.”⁸⁴ Bu kelime başka nüshada ise لِلدِّيَارِ şeklinde kaydedilmiştir.⁸⁵

30- لَنْ يُفْلَحَ وَزَيْرٌ عِنْدَ أَمِيرٍ مَا طَلَعَ ابْنُ حُمَيْرٍ وَسُمَيْرٍ ابْنَا سُمَيْرٍ

“Ay, doğup battıkça; gece ve gündüz birbirini takip ettikçe bir başkanın nezdinde yardımcısının iflah olması düşünülemez”⁸⁶

İbnü Hümeir hilalden kinayedir. İbnü Sümeir gece ve gündüz demektir. Sümeir zamanın bir adıdır.

Yani bir vezirin, idareciliği sürecinde mutlaka bir hataya düşmesi, bir konuda yanılması; gözlem ve yorumunda isabet etmemesi olacaktır. O, her ne zaman hataya düşer ise başkanının/sultanının/kralının nezdinde başarılı sayılmayacaktır.⁸⁷

31- دَابَّةُ السُّوءِ إِذَا لَحَمَتْ مَرَحَتْ وَإِذَا مَرَحَتْ رَمَحَتْ

“Kötü hayvana merhamet edildiğinde azar ve insanı tepmeye başlar.”

Bu söz, tıpkı “merhamet maraz getirir” sözü gereğince, kendilerine şefkat ve merhamet gösterilince kimi insanların azmaları ve haddini aşmalarına işaret etmek için söylenmiştir.⁸⁸

Teftâzânî, لَحَمَتْ sözcüğü yerine رَمَحَتْ ; مَرَحَتْ yerine ise حَرَمَتْ kelimesini yazmıştır.⁸⁹

32- أَلَا إِنَّ فَوَاتِ الْوَفَاةِ أَشَدُّ عَلَى الْخُرِّ مِنَ الْوَفَاتِ

“Dikkat edin, özgür kimse için sözünü zamanında yerine getirememek, ölümden daha beterdir.”⁹⁰

Yûsuf Sıdqî ise ibareye şu yorumu getirmiştir: Dikkat ediniz, vefakâr kimselerin yok olması, mert adamlar için ölümden daha beter gelir. Zira böyle ahde vefa gösterenler, nadir bulunur. Onların da kaybolması, kişilikli ve kimlikli mert insanlara oldukça ağır gelir. Nitekim şair şöyle demiştir:

تَطَلَّبْتُ أَسْنَلٌ مِنْ قَدَارِي. مِنَ النَّاسِ هَلْ مِنْ صَدِيقِي صَدُوقٌ.

⁸² Yûsuf Sıdqî Efendi, *age*, s. 36.

⁸³ Nahl, 16/90.

⁸⁴ Teftâzânî, *age*, s. 159.

⁸⁵ Yûsuf Sıdqî Efendi, *age*, s. 38.

⁸⁶ Teftâzânî, *age*, s. 159.

⁸⁷ Yûsuf Sıdqî Efendi, *age*, s. 140.

⁸⁸ Yûsuf Sıdqî Efendi, *age*, s. 80.

⁸⁹ Teftâzânî, *age*, s. 161.

⁹⁰ Teftâzânî, *age*, s. 161.

فَقَالُوا عَزِيزَانِ لَا يُوجَدَانِ. صَدِيقُ صَدُوقٍ وَبَيْضُ الْأَنْوَقِ.

“Dünyada arayıp sordum: Âlemde candan dost var mıdır?

Dediler: İki değerli şey vardır, zor bulunur; sadık dost ve kartal yumurtası!”

Başka bir şiirde ise şöyle denilmiştir:

سَلَّمْتُ النَّاسَ عَنْ خَلِّ وَفِي. فَقَالُوا مَا إِلَيَّ هَذَا سَبِيلٌ.
تَمَسَّكَ إِنْ ظَفِرْتَ بِدَيْلِ حُرٍّ. فَإِنَّ الْحُرَّ فِي الدُّنْيَا قَلِيلٌ.

“İnsanlara, vefakâr ve dost kimselerden sordum. Bunun mümkünü yok, dediler.

Eğer bulursan, hür adamın eteğine yapış; çünkü o, dünyada nadir bulunur!”⁹¹

أَتْلُ عَلَى مَنْ وَزَرَ كَلًّا لَا وَزَرَ -33

“Günah işleyene “Hayır! (o gün) hiçbir sığınak yoktur” ayetini okuyun!”⁹²

Yani onlara, günah işleyen günahkârların tek sığınağı ve barınağının Allah olduğunu hatırlat ki ondan sakınsınlar. Aksi takdirde onların sığınacağı başka bir mevkiin olmayacağını söyle! Şair şöyle demiştir:

قَالُوا فَلَانِ قَدْ وَزَرَ. فَقُلْتُ كَلًّا لَا وَزَرَ.
الدَّهْرُ كَالدَّلَابِ لَا يَدُورُ إِلَّا بِالْبَقْرِ.

“Bana, filan adam günah işledi dediler;

İşlememeliydi, kurtuluşu yoktur onun, dedim.

Zaman, aynen bir çıkırık/dolap gibidir;

Öküz/inek olmadan dönüp durmaz.”⁹³

كُونُوا بِرَامِكَةَ فَمَا دَوْلَتُكُمْ بِرَا مِكَةَ -34

“*(Ey idareciler, cömertlik ve keremde) Bermekiler gibi olunuz! Zira sizin idareniz (önceki idareler gibi) kalıcı ve ebedi değildir*”⁹⁴

Burada eğer idare baki kalmış olsaydı, Abbasi vezirleri olan Bermekilerin idaresi baki kalırdı. Dünyada baki kalacak olan, ancak insanların işledikleri iyi amellerdir; dolayısıyla insanlar, yaptıklarıyla anılırlar. Nitekim bu konuda şair şöyle söylemiştir:

الْمَرْءُ يَفْنَى وَيَبْقَى ذِكْرُهُ عِلْمًا. بِالشَّرِّ شَرٌّ وَبِالْمَعْرُوفِ مَعْرُوفٌ.
فَأَجْهَدُ لِنَتَكْسِبِ مَجْدًا بَاقِيًا أَبَدًا. فَأَلْمَرْءُ بِالْفِعْلِ بَعْدَ الْمَوْتِ مَوْصُوفٌ.

“Kişi, ölür gider; nişan olarak yaptığı kalır;

Kötülük kötülükle, iyilik iyilikle anılır.

⁹¹ Yûsuf Sıdqî Efendi, *age*, s. 39-40.

⁹² Teftâzânî, *age*, s. 161. Zemahşerî, çok güzel bir edebî sanatla (75/Qıyâmet 11) ayetine telmihte bulunmuştur.

⁹³ Yûsuf Sıdqî Efendi, *age*, s. 33.

⁹⁴ Teftâzânî, *age*, s. 162.

Sen, ebedî şerefi elde etmeye çalış!

Çünkü kişi öldükten sonra yaptığıyla bilinir.”⁹⁵

35- أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِالنَّفْسِ الْوَزَّارَةِ نَفْسٌ بَلَّاهَا اللَّهُ بِالْوَزَّارَةِ-

“Size, yükü en ağır olan kimseyi bildireyim mi? O, Allah’ın, günahlar ile vezirliği sınıdığı kimsedir.”⁹⁶

Yükü en ağır olan nefis, nefis-i hâtie’dir. Evet, hiçbir nefis hatadan beri değildir ama nefis-i hâtie ise günahlar ile sınıdır.⁹⁷

36- كُلُّ وَزِيرٍ مُوسَى إِلَّا وَزِيرَ مُوسَى-

“Musa’nın Vezir’i hariç, bütün vezirler insanların malını ustura gibidir (kesip biçer.)”

İbarede iki kez “Mûsâ” kelimesi geçmiştir. Müellif burada çok güzel bir tecnis sanatı uygulamıştır. İlk sözcükte, tıraş için kullanılan “ustura, jilet”; kincisinde ise Hz. Musa kastedilmiştir.⁹⁸

Yani Musa’nın veziri dışındaki vezirler, halka karşı ustura gibi keskindirler. Harun (a.s) ise yumuşak huyludur. Bu konuya dair şair şöyle demiştir:

وَزِيرٌ مَا تَقَلَّدَ قَطُّ وَزِيرٍ. وَلَا دَانَاهُ فِي مَتْوَى إِثَامٍ.
وَكُلُّ فَعَالِهِ صَادَاتُ بَرٍّ. صِلَاتٌ أَوْ صَلَوَاتٌ أَوْ صِيَامٌ.

“Harun, öyle bir vezirdi ki hayatta,

Günah şeylere asla yaklaştı.

Onun tüm yaptıkları, iyilik ve ihsandı;

Ya sıla-i rahm ya salavât ya da sıyâmı.”⁹⁹

37- اللَّمْحَةُ الْيَسِيرَةُ يَزَالُ بِهَا الْإِبْهَامُ وَجَمْعُ الْكَفِّ يَشْدُهُ عَلَى قَصْرِهِ الْإِبْهَامُ-

“Hafif bir bakışla kapalı şeyler açılır; yumrukları da kısacık olan başparmak güçlendirir.”¹⁰⁰

Yani küçük ve hafif bir bakışla, sözdeki bazı sorunlar halledildiği gibi insanın ayasını/yumruğunu sıkı şey ise eldeki başparmaktır. Başka bir deyişle kısacık bir mütalaa ve azıcık bir tefekkür, kelimadaki müşkülâtı izale etmeye kâfidir. Hatta kimi zaman umursamadığımız ve hafife aldığımız bazı şeyler, büyük şeyleri teyit ve takviye eder.¹⁰¹

⁹⁵ Yûsuf Sıdqî Efendi, *age*, s. 135.

⁹⁶ Tefâtânî, *age*, s. 163.

⁹⁷ Yûsuf Sıdqî Efendi, *age*, s. 37-38.

⁹⁸ Tefâtânî, *age*, s. 164. Zemaşerî, burada “Bana ailemden kardeşim Harun’u vezir/yardımcı kul!” (20/Tâhâ 29-30) ayetlerine gönderme yapmıştır. Zaten peygamber olması dolayısıyla yardımcıların en hayırlısı Hz. Hârûn’dur.

⁹⁹ Yûsuf Sıdqî Efendi, *age*, s. 130.

¹⁰⁰ Tefâtânî, *age*, s. 165.

¹⁰¹ Yûsuf Sıdqî Efendi, *age*, s. 138-139.

بُدْرٌ فِي مَنْطُورَةٍ بُرٌّ فِي مَنْطُورَةٍ -38

“Bol yağmur alan tohum, yer altı ambarlarını dolduran buğdaya dönüşür.”¹⁰²

Burada, sulak ve bitek bir tarlaya atılan tohumun zayi olmaması, kabiliyetli kimsenin talim ve terbiye görmesi neticesinde emeğinin karşılığının da zayi olmayacağına benzetilmiştir. Hz. İsa “*Hikmeti, değerini takdir etmeyenlere verirseniz, inci ve mercanları, domuzların boynuna takanlara benzersiniz; yani hikmete zulüm etmiş olursunuz*”¹⁰³ demiştir.

II. Teftâzânî'nin Tercüme Etmediği İbareler

Çalışmamızda Teftâzânî'nin hangi saikle çevirmediğini bilmediğimiz bir ibareyi tespit ettik. İbare şudur:

الصَّنَاعُ جَمَاهِرٌ وَقَلٌّ فِيهِمْ مَنْ هُوَ مَاهِرٌ

“Sanat erbabı geçinen çoktur ama maharet sahibi olanı pek azdır.”¹⁰⁴

Bu ibare, gerek matbu gerek mahtû/yazma olsun neredeyse tüm nüshalarda¹⁰⁵ mevcut olmasına rağmen, Teftâzânî'nin *en-Ni‘amu’s-Sevâbiğ fi Şerhi’l-Kelimi’n-Nevâbiğ* adlı eserinde bulunmamaktadır. İbarenin, eseri şerh eden kişinin dikkatinden kaçmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Yûsuf Sıdqî ise bu ibare için delil olarak bir şiir getirmiş, şu yorumu yapmıştır:

إِذَا اجْتَمَعَتْ بَيْنَ امْرئَيْنِ صِنَاعَةٌ. وَاجِبَةٌ أَنْ تَدْرِيَ الَّذِي هُوَ أَحَدُكُمُ.
فَحَيْثُ يَكُونُ الْجَهْلُ فَالرِّزْقُ وَاسِعٌ. فَحَيْثُ يَكُونُ الْعِلْمُ فَالرِّزْقُ ضَيِّقٌ.

“İki kişinin mesleği aynı olduğunda, hangisinin usta olduğunu bilmen gerek.

Bil ki rızık az, geçimi zor olan ustalardır; rızık bol olan ise cahil kimselerdir.”

Yûsuf Sıdqî, bu yorum ve tahlili yaparken, bu yargının genel bir yargı olmadığını ama bunun çoğu kez ticaret alanında görüldüğünü de¹⁰⁶ eklemekten geri durmamıştır.

III. Yûsuf Sıdqî Efendi'nin Tercüme Etmediği İbareler

Yûsuf Sıdqî, Zemahşerî'nin *el-Kelimu'n-Nevâbiğ* eserini en kapsamlı ve en dikkatli şekilde şerh edenlerin başında gelmesine rağmen, onun da aşağıdaki ibareyi gözden kaçırdığına şahit olduğumuzu söyleyebiliriz:

الدَّائِنُ وَالْمَدْيُونُ مَذْبِرَانِ وَلَا خَيْرَ فِي دَالِ الدَّبْرَانِ. 1.

¹⁰² Teftâzânî, *age*, s. 166.

¹⁰³ Yûsuf Sıdqî Efendi, *age*, s. 61.

¹⁰⁴ Nazîmâ'nın Osmanlıca tercümesinde (s. 45; ibare no, 175) geçen bu ibareyi Teftâzânî Şerhi'nde bulamadık.

¹⁰⁵ *el-Kelimu'n-Nevâbiğ*, Matba'atu Vadi'n-Nîl, Qâhire, H/1286, s. 56; *el-Kelimu'n-Nevâbiğ*, Camiatu'l-Melik Su'ud, Riyâd, kayıt no: 810/435, müstensih: Ahmed b. Mansûr eş-Şafîi, tarih: 1278, s.7; Ali Nazîmâ, *Nevâbiğu'l-Kelîm Tercümesi*, s. 45 (ibare no, 175); *Nevâbiğu'l-Kelîm*, to pdf: <http://www.al-mostafa.com>, s. 5.

¹⁰⁶ Yûsuf Sıdqî Efendi, *age*, s. 104-105.

“Borç veren ile alan, birbirine sırtlarını çevirir. “Debirân’ın yani Süreyya yıldızının, büyük yıldızlar arasında doğmasında bir gariplik yoktur”

IV. Bazı Şerh, Tercüme ve Yazmalarda Farklı Yazılan Kelimeler

el-Kelîmu'n-Nevâbiğ'i şerh ve tercüme edenlerin, her konu ve her ibarenin tespitinde ittifak ettiklerini, ortak bir paydada buluştuklarını söyleyemeyiz. Mesela Teftâzânî, Yusuf Sıdî ve Ali Nazîmâ'nın her hususta mutabık kalmamışlardır. Buna dair aşağıdaki örnekleri vermemiz mümkündür:

1- رَبَّ زَعَمَاتٍ يُسَمِّئِينَ ibaresindeki يُسَمِّئِينَ fiili asıl nüshada¹⁰⁷, *Teftâzânî Şerhi*'nde¹⁰⁸ ve Yûsuf Sıdî Efendi'nin *Mehâsinu'l-Hisâm*'ında¹⁰⁹ Ya/ي harfi ile yazılmışken Ali Nazîmâ'nın çevirisinde ise تَسَمِّئِينَ Te/ ت harfi ile yazılmıştır.¹¹⁰

2- رَبِّ زِيَادَةٍ هِيَ نَفْصَانُ فَائِدَةٍ وَالْكَفُّ تَنْفُصُهَا الْأَصْبَعُ الزَّائِدَةُ

“Nice fazlalıklar vardır ki değeri düşürür; insan yumruğunun gücünü fazlalık olan parmak azaltır.”¹¹¹

3- لَا عُرْوَةَ مِنْ سَبَاعٍ فِي غِيَاضٍ وَمِنْ حَيَاتٍ فِي رِيَاضٍ

“Ormanlarda, vahşi hayvanların; bahçelerde de yılanların bulunmasında bir gariplik yoktur.”¹¹²

4- Bir nüshada ise ibarenin başındaki الصَّنَاعُ kelimesi “sırtlanlar” anlamına gelen الضَّبَاعُ şeklinde yazılmıştır.¹¹³

V. *Nevâbiğ*'-*Kelîm*'de Geçen Bir İbareye Dair Bir Mülâhaza

Zemahşerî'nin adı geçen eseri üzerinde çalışırken bir cümle dikkatimizi çekmişti. Onu birçok nüsha ile karşılaştırdık, gerçeğini anlamaya çalıştık. Cümle şudur:

زَمَاهِشَرِيٍّ أَعَارَ كَالْكَرْدِيِّ ثُمَّ طَارَ كَالْكَرْدِيِّ yerde farklı şekillerde anlaşılmıştır. Onları şu şekilde özetlemek mümkündür:

¹⁰⁷ *Nevâbiğ*'-*Kelîm*, Matba'at-u Vadi'n-Nîl, Qâhire, H/1286, s. 10.

¹⁰⁸ Bkz. Jâk el-Esved, *Teftâzânî Şerhi*, s. 10.

¹⁰⁹ Yûsuf Sıdî Efendi, *age*, s. 83.

¹¹⁰ Nazîmâ, *Nevâbiğ*'-*Kelîm Tercümesi*, s. 8, (ibare no: 4).

¹¹¹ Bkz. *el-Munezzemetu'l-'Arabîyye li't-Terbiyye ve's-Saqafe ve'l-'Ulûm*, Ma'hadu'l-Mahtûtât el-'Arabîyye, Kuveyt, müstensih: Fehmi Hasan; istinsah tarihi: hicri, 1020; mikrofilm merkezi: Mektebetu'l-Ahqâf li'l-Mahtûtât, Turaym (İbn Suheyl koleksiyonu), mikrofilm no: 417, tarih: 1403/1982, s. 6; *Melik Suud Üniversitesi*, Ahmed b. Mansûr eş-Şafîi istinsahı, 17 varak, istinsah tarihi: 1278, s. 11 s. 4; *to pdf:http://www.al-mostafa.com*, s. 4 ve *www.shamela*, s. 39'da tam çıkmış; *Teftâzânî Şerhi*, s. 39'da ibarenin ancak yarısı, Jack el-Esved tarafından tahkik edilen *Teftâzânî Şerhi*'nde sayfa beyaz çıkmıştır. Ama orada şarih “Önceki dönemlerde satılan köle ve cariyelerin parmaklarında fazlalık olması bir kusur sayılırdı” şeklinde bir not düşmüştür. Bkz. *Teftâzânî Şerhi*, s. 81; Yûsuf Sıdî Efendi, *Mehâsin*, s. 85.

¹¹² *Teftâzânî Şerhi*, s. 58. Aynı ibare, Nazîmâ tarafından بِئْءْ şeklinde kaydedilmiştir. Bkz. s. 47 (181. İbare); Yûsuf Sıdî Efendi, *age*, s. 176.

¹¹³ Bkz. Zemahşerî, *Kelîmu'n-Nevâbiğ*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, koleksiyon: Burdur İl Halk Kütüphanesi, arşiv no. 15 Hk. 1523/5, müstensih ve tarihi yok, s. 8.

¹¹⁴ Bkz. Zemahşerî, *age*, s. 23.

1- Teftâzânî, ibareyi izah ederken Kürtleri “yol kesen bir grup olarak” nitelendirmiş¹¹⁵ Ali Nazîmâ ise ibareyi “Kürt gibi şebhûn etti (gece baskını yaptı), Kedri kuşu gibi uçtu”¹¹⁶ şeklinde vermiştir.¹¹⁷

2- Yûsuf Sıdqî Efendi ise ibareyi *أغار كالكردِي ثم طار كالكردِي* şeklinde algılamış, o vecihle tercüme etmiş, yorumda bulunmuştur. Müellif, ibarelerdeki bütün sözcüklerin anlamlarını, türevlerini, fiil ise zamanlarını verdiği gibi bu cümle için de aynı yöntemi takip etmiştir. O, cümlede geçen “Kürd” sözcüğünün çoğulunun “Ekrâd” olduğunu belirtmiş ve Kürtler hakkında şu bilgiyi vermiştir:

“Kürtler, Lorî, Kelhurî, Bâbân ve Kurmanc olmak üzere dört koldan oluşmuştur. Meşhur olan rivayete/efsaneye göre yedi yüz (700) sene dünyaya hükmeden zalim ve zorba kral Dahhâk'ın omzunda ejderha ve yılan benzer bir yumru çıkmıştır. Kanser belirtisi olan bu hastalığa dönemin hekimleri çare bulamamıştır. Derken iblis/şeytan, hekim kılığına girmiş ve Dahhâk'a, çarenin, hastalığın üzerine insan beyni sürmek olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Dahhâk, günde iki insan öldürmüş ve beyinlerini yaranın üzerine sürmüştür. Ağrıları hafifleyip acıları biraz dinince, her gün iki insanın öldürülmesini emretmiştir. Verilen emir, memuru tarafından uygulanmıştır. Bir süre sonra olaya fazla dayanamayan memur, yakaladığı her iki kişiden birisini, kimseye görünmemek şartıyla serbest bırakmış; onun yerine bir koyunun beynini Dahhâk'a sunmuştur. Her gün kaçan insanlar, dağlık metruk bir bölgede kadın erkek toplanmış, zamanla birbiriyle evlenmiş, üremiş ve çoğalmıştır. Her biri ayrı yerlerden geldiğinden, tür ve şiveleri bile farklılaşmıştır. Bir rivayete göre Kürtler, bunların neslinden ve zürriyetinden gelmiştir. Derken onlar, tıpkı dağlardaki haşarat gibi beşerî bilgi, sanat ve maarıftan uzak kaldıklarından, yırtıcı hayvanlar misali insanlara saldırarak kanlarını dökmeye, kervan ve kafilelerin yollarını keserek soymaya başlamıştır. Onlar, bu faaliyetlerini sanat haline getirmiş, geçimlerini onunla sağlamıştır. Bu tür aşağılık nitelikler, onların bünyesinde tevarüsen yaygınlaşmıştır. Şu ana kadar hukuku insaniyeden berî/uzak, sıfat-ı medeniyyeden arî/soyut kaldıkları bir gerçek ise de Allah'ın inayeti ve mevcut idarecilerin desteğiyle onlara yerleşim alanları hazırlanmış; bazı tedbirler ile fitne fesatları yok olmaya yüz tutmuş, güzel ve hikmetli tedbirler sayesinde durumları düzelmiş, medeniyet ve insaniyet ile uyum sağlar hale gelmişlerdir.”¹¹⁸

Anlaşıldığı üzere Yûsuf Sıdqî Efendi, Teftâzânî ile aynı ortak paydada buluşmaktadır.

¹¹⁵ Bkz. Teftâzânî, *en-Ni'amu's-Sevâbiğ*, s. 23.

¹¹⁶ Kedri kuşu; güvercine benzeyen, rengi toz rengi, sırtı alaca ve boynu sarıya çalan bir hayvandır. Ona kaya kuşu da denir. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Vasit*, Macmau'l-Lugati'l-'Arabiyye, heyet, Qâhire, 2004, s. 782; *el-Mu'cemu'l-'Arabî el-Esâsî*, el-Munazzamatu'l-'Arabiyye li't-Terbiyye ve's-Saqâfe ve'l-'Ulûm, Tunus, 1988, s. 999. Yûsuf Sıdqî Efendi ise “kedri” ya da “kudri” kuşunun, “bağirtlak kuşu” olduğu görüşündedir. Bkz. *Mehâsin*, s. 19.

¹¹⁷ Ali Nazîmâ, *Nevâbiğu'l-Kelim Tercümesi*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1303, s. 18, (ibare no: 53).

¹¹⁸ Yûsuf Sıdqî Efendi, *age*, s. 18-19.

3- Teftâzânî'nin Şerhi'ni tahkik eden Jâk el-Esved ise ibarenin, böyle algılanmasında hataya düşüldüğünü ifade etmiştir. O كُرد veya كُرد کلمelerinin Farsçada "ekili alan" ya da "tohum saçılan etrafı yüksek duvarla çevrili yer" anlamına geldiğini belirtmiştir. Ona göre kelimenin الْكُرَادِ "el-Kerâdir" sözcüğünden türemiş ve "iş, uğraş" anlamlarına geldiği de mümkündür.¹¹⁹

En iyimser kanaatimizle Zemahşeri'nin, ümmetin bir parçası olan Kürtleri "yol kesen bir grup olarak" şeklinde değerlendirmesi düşünülemez. Olsa bile bu söz, İslâm düşünce ve tefekkürü bağlamında kabule şayan değildir. Evet, her kavmin içinde asi, yol kesen, haramî ve şakî kimseler bulunabilir; ama bir grubun yaptığını, bütün bir topluma teşmil etmek; asırlarca bir etnik yapının, marjinal bir grupla anılmasını çağrıştırmak; bir kanaat çevresinden veya bir coğrafyadan kaynaklanan lokal bir yanlış, sanki herkes aynı yanlış paylaşıyor gibi bir imaj oluşturmak, hem ilmî kriterlere hem Müslüman akla aykırı bir durumdur.

Sonuç

Adından da anlaşıldığı gibi sıra dışı çarpıcı ibare ve ifadelerden oluşan Zemahşeri'nin *el-Kelimu'n-Nevâbiğ* adlı eseri, edebî tonu oldukça yüksek bir eserdir. Eser *el-Kelimu'n-Nevâbiğ* adıyla tanındığı gibi *Nevâbiğu'l-Kelim* diye de bilinmektedir.

Eser, daha sonra bazı âlimler tarafından şerh ve tercüme edilmiştir. Biz, çalışmamızda birçok nüshanın yanı sıra Teftâzânî'nin *en-Ni'amu's-Sevâbiğ Şerhu Kelimi'n-Nevâbiğ*, Yûsuf Sıdqî Efendi'nin *el-Mehâsinu'l-Hisâm Şerhu Nevâbiği'l-Kelim* adlı şerhleri ile Ali Nazîmâ'nın *el-Kelimu'n-Nevâbiğ Tercümesi'ni* merkeze aldık.

Tabii ki sadece onlarla yetinmedik, diğer şerh ve yazmaları da karşılaştırdık. Doğal olarak, zamanla nüshalar arasında kimi kelimelerde oluşan bazı farklı yazım ve ifadeleri gördük, onların mukayesesini yaparak, analize çalıştık. Bilindiği üzere her dilde bir kelimedede bir harfin eksik ya da fazla yazılması veyahut başka bir harfle yer değiştirmesiyle anlamda farklılaşmanın olduğu bir gerçektir. Bunu çalışmamızda esas aldığımız nüshalarda gördük. Yer yer bazı farklı kelimelerin ibarelerde zikredildiğini tespit ettik; onları çalışmamızda belirttik. Mesela bir nüshada الصَّنَاع (sanatkârlar) yazılması gereken kelime, الضَّبَاع (sırtlanlar) şeklinde yazılmıştır. Bir nüshada *Merzebân* (Fars kökenli ya da Fars illerindeki valiler) anlamında yazılırken başka bir nüshada ise *Merzemân*, (Şi'ra ve Zira' yıldızları) anlamında kayda geçmiştir. Bu ince noktaları ihmal etmedik, anlamlardaki farklılıkları izaha çalıştık.

Tercüme edilmeyen ibareleri, diğer şerh ve yazmalar ile karşılaştırarak Türkçeye çevirdik. Kimi zaman Taftazanî şerhinde bulunmayan ama Yusuf Sıdqî Efendi ile Ali Nazîmâ tarafından çevrilen ibarelere de şahit olduk. İbarelere verdikleri ve yükledikleri anlam bağlamında bazen her iki yazarın, bazen de birisinin görüş ve yorumlarına katılmadığımızı belirttik.

Yûsuf Sıdqî Efendi (el-Mardinî)'nin *el-Mehâsinu'l-Hisâm* adlı Nevâbiğ şerhinin daha kapsamlı olduğuna şahit olduk. Yûsuf Sıdqî Efendi, ilkin ibarelerde mevcut olan

¹¹⁹ Bkz. Jâk el-Esved, *Teftâzânî Şerhi Tahkiki*, Dâru'l-'Alemyye, İskenderiye, Mısır, ts. s. 46.

bütün fiil, isim ve edatların anlamlarını; daha sonra ise “Hâsıl-ı kelâm” başlığıyla ibarelerin toplu anlamını Osmanlı Türkçesiyle vermiştir. Yazar, neredeyse her konuya ilişkin bazı şiirleri delil olarak getirmiştir. Biz de şiirleri, genelde *Mehâsinu'l-Hisâm*'dan iktibas ettiğimizi söyleyebiliriz. Kapsam noktasında bir iki ifade hariç, *Nevâbiğu'l-Kelim*'deki bütün ifadelerin, *el-Mehâsinu'l-Hisâm*'da bulunduğunu gördük.

Teftâzânî'nin *en-Ni'amu's-Sevâbiğ* adlı şerhine yapılan Jâk el-Esved'in tahkikinden de yararlandık. Orada farklı görüş ve yorumların bulunduğunu tespit ettik, onları çalışmamızda belirttik.

Doğal olarak yazarların her görüş ve yorumlarına gözü kapalı katıldığımızı söyleyemeyiz. Katılmadığımız konuları “*Nevâbiğu'l-Kelim'de Geçen Bir İbareye Dair Bir Mülâhaza*” başlığı altında vermeye çalıştık.

Arap dili ve edebiyatı alanında kaleme alınan eserin her ibaresi, kendine özgü sanatsal bir özelliğe sahiptir. Özellikle cinas/tecnis sanatıyla müzeyyen olduğunu söylemek mümkündür. Biz, mümkün merteye cinaslı kelimelerin yer aldığı ibarelerin bir tercümesiyle yetinmedik, nüanslarını da vermeye çalıştık. Bazı durumlarda, bir ibare veya ifade için iki farklı tercüme yapma zorunluluğunu hissettik.

Zemahşerî'nin, ibare ve ifadelerinde kimi zaman bir ayet ve hadise; kimi zaman Yemen'deki bir köye (Selûk Köyü); kimi zaman kozmik âlemdeki bir gezegene (Cevzâ, Şi'râ, Süreyya, Suhâ ve Süheyl vb.) ya da tarihî bir şahsiyete (Hz. Mûsâ'nın kardeşi Hz. Hârûn, Dahhâk, Vedek, Yezîd vb.) telmihte bulunduğunu söylemek mümkündür. Çalışmamızda telmihte bulunulan ayet, hadis; sözünü ettiğimiz kozmik objelere ve tarihî şahsiyetlere de dipnotlarda yer verdik.

Son olarak diyeceğimiz, çalışmamızın, Zemahşerî hakkında farklı boyutlarda yapılacak çalışmalara kapı aralmasına vesile olmasıdır. Çünkü Zemahşerî, birçok açıdan anlaşılmayı ve çalışılmayı hak eden ilmî bir potansiyele sahiptir, diye düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

‘Abdulbaqî, Muhammed Fuâd (ö.1967), *el-Mu‘cemu’l Mufehres li Elfâzi’l-Qur’ani’l-Kerim*, el-Matba‘atu’l-İslâmiyye, İstanbul, 1982.

Aycan, İrfan “Ziyâd b. Ebih” maddesi, *DİA*, XIVL, İstanbul, 2013.

Beyhaqî, Ahmed b. Huseyîn b. ‘Alî b. Mûsâ (ö.458/1066), *es-Sunenu’l-Kubrâ*, thk. Muhammed ‘Abdulkadîr ‘Atâ, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 2003.

Brockelmann, Carl (ö.1956), *Târihu’s-Şuubi’l-İslâmiyye*, Arapçaya çevirenler, Nebih Ebû Fâris- Münir Ba’albekî, Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, Beyrût, 1988.

Buhârî, Ebû ‘Abdullah Muhammed b. İsmâ‘il (ö.256/870), *Sâhihu’l-Buhârî*, el-Mektebetu’l-İslâmî, İstanbul, 1979.

Çiçek, Hacı, “Ali Nazîmâ ve Nevâbiğu’l-Kelim Tercümesi Adlı Eseri”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 3, sayı 1, Bahar 2012, Malatya. s. 117-142.

ed-Dârimî, Ebû Muhammed ‘Abdullah b. ‘Abdurrahmân b. el-Fazl (ö. 255/869), *Sunen*, thk. Huseyîn Selîm Esed ed-Dârânî, Dâru’l-Muğnî, es-Su‘ûdiyye, 2000.

Ebû Dâvûd, Suleymân b. Eş‘as (ö.275/888), *Sunen*, thk. M. Muhyiddîn ‘Abdulhamîd, Dâru’l-Fikr, Riyâd, ts.

Ebû Sehl el-Herevî, Muhammed b. ‘Ali b. Muhammed (ö.433/1042), *İsfâru’l-Fasîh*, thk. Ahmed b. Sa‘îd b. Muhammed Kaşşâş, neşr. Cami‘atu’l-İslâmiyye, Medîne, H/1420.

Firûzâbâdî, Mecdudî Muhammed b. Ya‘qûb (ö.817/1414), *el-Qâmûsu’l-Muhît*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrût, 2005.

Hacı Halife, Mustafâ b. ‘Abdullâh (Kâtib Çelebî) (ö.1067/1657), *Keşfu’z-Zunûn ‘an Esâmi’l-Kutub ve’l-Funûn*, Mektebetu’l-Musennâ, Bağdâd, 1941.

el-Humeydî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Ebû Nasr Futûh (Fettûh) b. ‘Abdullâh (ö. 488/1095), *el-Cem‘u Beyne’s-Sahîhayn Sahîhi’l-Buhârî ve Sahîhi Muslim*, thk. Ali Huseyîn el-Bevvâb, Dâru İbn Hazm, Beyrût, 2002.

İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî (ö.321/933), *Cemheretu’l-Luğa*, thk. Remzî Munîr Ba‘labekî, Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, Beyrût, 1987.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd ‘Abdurrahmân b. Muhammed (ö.808/1406), *Dîvânu’l-Mubtedî ve’l-Haber fî Târihi’l-‘Arab ve’l-Berber (Muqaddime)*, thk. Halîl Şahhâde Dâru’l-Fikr, Beyrût, 1988.

İbn Qudâme, Ebû Muhammed Muvaffaquddîn ‘Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Maqdisî (ö. 620/1223), *el-Muğnî*, Mektebetu’l-Qâhire, Qâhire, 1968.

İbn Manzûr, Ebû Fadl Cemaluddîn Muhammed (ö.711/1311), *Lisânu’l-‘Arab*, Dâru Sâdır, Beyrût, 1300.

(JOSR) Nisan-2016 Cilt:8 Sayı:1 (15) (s. 154-176) (JOSR) April-2016 Volume:8 Issue: 1 (15)

İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasan 'Alî b. Ebû'l-Kerem Muhammed el-Cezerî (ö.630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ebû'l-Fidâ 'Abdullah el-Qadî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1987.

İbnu'l-Esîr, Mecduddîn Ebû's-Se'adât b. Muhammed b. 'Abdulkerîm el-Cezerî (ö. 606/ en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tanahî, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrût, 1979.

İbnu'l-Vezîr, Muhammed b. İbrâhîm b. 'Ali b. Murtazâ b. Mufaddal (ö.840/1437), *el-Avâsim ve'l-Qavâsim fi'z-Zebbi 'an Sunneti Ebi'l-Qâsim*, thk. Şu'ayb el-Arnaûti Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1994.

İsmâ'il Paşa, Bağdâtlı (ö.1920), *Keşfu'z-Zunûn Zeyli*, (nşr: Şerafettin Yaltkaya- Rifat Bilge), MEB. Yay, İstanbul, 1972.

Kılıç, Ünal, "Muaviye b. Yezid" maddesi, *DİA*, XXX, İstanbul, 2009.

el-Maqdîsî, Mutahhar b. Tâhir (ö.355/966), *el-Bed'u ve't-Târihu*, Mektebetu's-Saqâfe ed-Dîniyye, Port Saîd, Mısır, ts.

Maqdîş, Mahmûd, *Nuzhetu'l-Enzâr fi 'Acaibi't-Tevârih ve'l-Ahbâr*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmi, Beyrût, 1988.

Mâlik, Enes b.(ö.179/795), *Muvatta*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût, 1985.

Mervezî, Ebû Sa'd'Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temimî es-Sem'anî (ö.562/1167), *el-Ensâb*, thk. 'Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yamânî, neşr. Meclisu Daireti'l-Ma'arif el-'Osmâniyye, Haydarâbâd, 1962.

el-Meydanî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Muhammed (ö.518/1124), *Mecmau'l-Emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, ts.

el-Mu'cemu'l-'Arabî el-Esâsî, el-Munazzamatu'l-'Arabiyye li't-Terbiyye ve's- Saqâfe ve'l-'Ulûm, Tunus, 1988.

Mu'cemu'l-Vasît, I-II, Komisyon, Çağrı Yay. İstanbul, 1990.

Nazîmâ, Ali (ö.1935), *Nevâbiğu'l-Kelim Tercümesi*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1303.

en-Nuveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. 'Abdulvahhâb, *Nihâyetu'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiqi'l-Qavmiyye, Qâhire, H/1423.

Özgen, Mehmet Kasım, Bursalı Mehmet Tahir'in Ahlak Kitaplarımız Adlı Eseri, *Bilimname Düşünce Platformu, İlahiyat Bilimleri Araştırma Vakfı*, sayı: XVIII, 2010/1.

Reşîd Rızâ, Muhammed (ö.1935), *Tefsîru'l-Qurani'l-Hakîm (el-Menâr)*, heyet, Qâhire, 1990.

es-San'ânî, 'Abdurrazzâq bin Hemmâm b. Nafi'î Ebû Bekir (ö.211/827), *el-Emâlî fi Âsâri's-Sahabe*, thk. Mecdî Seyyid İbrâhîm, Mektebetu'l-Qur'an, Qâhire, ts.

(JOSR) Nisan-2016 Cilt:8 Sayı:1 (15) (s. 154-176) (JOSR) April-2016 Volume:8 Issue: 1 (15)

es-Se‘alebî, Ebû Mansûr ‘Abdumelîk b. Muhammed b. İsmâ‘il (ö.429/1038), *Simâru'l-Qulûb fî'l-Mudâf ve'l-Mensûb*, Dâru'l-Ma‘arif, Qâhire, ts.

es-Suyûtî, ‘Abdurrahmân b. Ebû Bekir Celaleddîn (ö.911/1506), *Lubbu'l-Lubâb fî Tahîri'l-Ensâb*, Dâru Sadır, Beyrût, ts.

Şihâbuddîn, Ahmed b. Yahyâ b. Fadlullâh el-‘Adevî (ö.749/1348), *et-Tarîf bi'l-Mustalahi ş-Şerîf*, thk. Muhammed Huseyîn Şemsuddîn, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrût, 1998.

et-Taberânî, Ebû'l-Qâsım Suleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö.360/993), *el-Mu‘cemu'l-Evsat*, thk. Târiq b. ‘İvazullâh-‘Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Hasenî, Dâru'l-Harâmeyn, Qâhire, ts.

Teftâzânî, Sa‘duddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn b. ‘Umar b. Burhanuddîn (ö.792/1390), *en-Ni‘amu's-Sevâbiğ fî Şerhi'l-Kelimi'n-Nevâbiğ*, Matba‘atu Vâdi'n-Nîl, Qâhire, 1286.

Yûsuf Sıdî Efendi, Yûsuf b. ‘Umar b. ‘Abid b. Ağazade el-Mardinî, *Mehâsinu'l-Hisâm Şerhu Nevâbiği'l-Kelim*, (Osman Seferîhisarî istinsahı, Ankara İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, yer no: 297/YUS. M-29124) basım yeri ve tarihi yok.

ez-Zebidî, Muhammed Murtazâ (ö.1205/1791), *Tâcu'l-‘Arûs min Cevâhiri'l-Qâmûs*, thk. Heyet, Dâru'l-Hidâye, Qâhire, ts.

ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû ‘Abdullah Muhammed b. Ahmed b. ‘Osman b. Kaymaz (ö.748/1348), *Siyeru A‘lami'n-Nubelâ*, Dâru'l-Hadîs, Qâhire, 2006.

Zemahşerî, Ebû'l-Qâsım Mahmûd (ö.538/1143), *Atvâqu'z-Zeheb fî'l-Mevâ‘iz ve'l-Hutab*, thk. Ahmed ‘Abdu't-Tavvâb ‘Avd, Dâru'l-Fadîle, Qâhire, ts.

----- *el-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Miyâh*, thk. Ahmed ‘Abduttavvâb ‘Avd, Dâru'l-Fadîle, Qâhire, 1999.

-----*el-Keşşâf ‘an Haqâiqi Ğavâmidi't-Tenzîl ve ‘Uyûni'l Eqâvil fî Vucûhi't-Te‘vîl*, Dâru'l-Kuttâbi'l-‘Arabî, Beyrût, 1987.

-----*Nevâbiğu'l-Kelim*, Matba‘atu Vadi'n-Nîl, Qâhire, H/1286.

Ziriklî, Hayruddîn (ö.1976), *el-A‘lâm*, Dâru'l-Qalem, Beyrût, 1980.